

Benkő Timea

## A „néma hódolat”. Rudolf Otto liturgiatervezete és a Járosi–Kiss-féle liturgia

### Bevezetés

Járosi Andor és id. Kiss Béla neve elválaszthatatlan a 20. századi erdélyi magyar evangélikus liturgia megújításának történetétől. Az első világháború borzalmait követően a nyugati kereszténység egyházai arra törekedtek Európa-szerte, hogy beinduljon egy belső megújulás, amelyet az istentiszteleti élet megújítása is kísért. Ez a megújulási és megújítási folyamat a magyar lutheránus egyházakban is beindult. A trianoni békediktátum következtében egymástól adminisztrációban elszakadt magyar evangélikusok között is szinte egy időben kezdődött el egyfajta liturgiareform. Igaz, hogy az anyaországiak és az erdélyiek nem mindig azonos minták mentén keresték a megoldásokat arra, hogy helyreállítsák, reformálják a lutheri istentisztelet teológiájának megfelelő liturgiát, amely a 17–18. században szinte összetévesztésig vált hasonlóvá a puritán református istentisztelettel. A cél tehát azonos volt az anyaországban és az erdélyi magyar evangélikusok reformtörekvéseiben: helyreállítani a lutheri istentiszteletet. Hogy végül a magyarországi evangélikusok más utakon jártak, és kevésbé mertek gyökeres változtatásokat eszközölni az istentiszteleti rendtartásokban, az részben az egyes régiók evangélikusainak évszázadok alatt kialakult különböző lelkiségében fellelhető eltéréseknek tulajdonítható. Másrészt a reformmozgalmakat vezető teológusok meggyőződése is egyértelműen nyomot hagyott a kialakított, illetve megújított liturgiákon. Ezek a teológiai hatások szoros összefüggésben vannak azokkal a nyugat-európai egyetemi központokkal is, ahol a liturgia megújítását irányító hazai lelkészek, teológusok tanultak. A 20. század elején Marburg volt az erdélyi magyar evangélikusok körében legkedveltebb, leglátogatottabb egyetemi központ. Ide a Kolozsvári Református Teológiai Fakultás tanárai irányították őket, főként Friedrich Niebergall (1866–1932) professzor személyének köszönhetően, aki szoros kapcsolatot ápolt a magyar diákokkal és professzorokkal, különösen Imre Lajossal, a kolozsvári református gyakorlati teológiai tanárral.

Járosi Andor 1921. november 1-jén jelentkezett Marburgban Niebergall professzornál. Imre Lajos által kiállított ajánlás már előkészítette számára

a terepet.<sup>1</sup> A marburgi egyetemi időszak, valamint a marburgi teológiával és tudományossággal ápoltság kapcsolatok különleges környezetet biztosítottak Járosi Andor szellemi és lelki fejlődésének. Niebergall kétségtelenül nagy hatással volt Járosi Andorra, de akárcsak Imre Lajos, ő is túlhaladta Niebergall modernnek számító tanait, és eljutott az Ige-teológiáig. Egyrészt azért, mert nemcsak Niebergall tanított akkoriban Marburgban, hanem itt működött Rudolf Otto is, és 1923-tól Karl Bernhard Ritter, a berneucheni közösség vezető egyénisége. Marburg volt a helyszíne a két legjelentősebb német liturgiai reformnak, a berneucheni mozgalomnak és a Rudolf Otto köré tömörülő, úgynevezett marburgi csoportnak.

Az erdélyi teológusok Marburgban nem csupán elméletben, előadásokon és szemináriumokon ismerkedhettek meg a liturgiai reformmozgalmakkal. Rudolf Otto a marburgi Szent Jost-kápolnában tartott istentiszteleteken gyakorolta és tette átélhetővé mindazt, amit a Szent Isten előtti hódolatról tanított elméletben. Karl Bernhard Ritter pedig a marburgi egyetem Szent Erzsébet-kápolnijában ünnepelte rendszeresen az általa vezetett berneucheni mozgalomféle megújított lutheri úrvacsorai liturgiát, az evangélikus misét.

Járosi Andor a liberális teológiából kiindulva talált otthonra a dialektika-teológiában, és ezek segítségével alakíthatta ki saját teológiai szintézisét is. Ezen az úton előbb Rudolf Otto teológiája gyakorolt mélyebb hatást istentisztelet-értelmezésére. Amikor Járosi megérkezett Marburgba, a neves teológus legjelentősebb munkája, a *Das Heilige* (1917)<sup>2</sup> már megjelent, és széles körben ismert volt. Kevésbé ismert azonban, hogy a Szent megtapasztalhatóságának elméletéből kiindulva Rudolf Otto egy liturgiajavaslatot is kidolgozott az istentisztelet megújítására nézve.<sup>3</sup> Igaz, ez az Otto-féle liturgia csak 1925-ben jelent meg könyv formájában, amikor Járosi Andor már hazatért tanulmányútról Kolozsvárra. De ismert tudásvágya és könyvéhsége révén már rövid időn belül megismerkedett Rudolf Otto liturgiai javaslataival

<sup>1</sup> Járosi Andor: A Nagy Készítő. In: *Niebergall. Erdélyi emlékfűzet*. Dolgozatok a református teológiai tudomány köréből 13. Glória kny., Kolozsvár 1934, (12–19), 12–13.

<sup>2</sup> Otto, Rudolf: *Das Heilige. Über das Irrationale in der Idee des Göttlichen und sein Verhältnis zum Rationalen*. Trewendt & Granier, Breslau 1917.

<sup>3</sup> Otto, Rudolf: *Zur Erneuerung und Ausgestaltung des Gottesdienstes*. [Aus der Welt der Religion. Unter Mitwirkung von Rudolf Otto und Friedrich Niebergall hg. v. Gustav Mensching. Liturgische Reihe, Heft 2.] Alfred Töpelmann, Gießen 1925.

is.<sup>4</sup> A marburgi egyetemen ápolta szoros kapcsolat is biztosíthatta számára és tanítványai számára is, hogy napirenden legyen a marburgi professzor legújabb, istentisztelettel kapcsolatos közléseivel. Kiss Bélával folytatott levelezése is arról tanúskodik, hogy mindketten jól ismerték Rudolf Otto munkáját. 1930. július 21-én kelt levelében azért ajánlja Stefan Horst *Die Systematische Theologie* című könyvét Kiss Bélának, mert abban jó összefoglalás található a teljes 20. század eleji rendszeres teológiának. Ebben a javaslatban is utal Otto teológiájának problémájára:

„Jó lenne, ha meghozatnád magadnak a *Die evangelische Theologie* sorozatból a Stefan Horst *Die systematische Theologie* füzetet (Hallei árvaház-kiadó. 1927). Ez egy kis füzet, kb. 3 márkába kerül, és Schleiermachtetől 1927-ig végigvezet a szisztematikateológián. Kitűnő összefoglalás, én a könyvtárat olvastam. Legközelebbi brassói alkalmat feltétlen keresd meg. Az összes mai szisztematikus problémánk (Otto, Barth stb.) benne van.”<sup>5</sup>

Az erdélyi magyar evangélikusok liturgiájának előkészítésekor pedig Járosi és munkatársai osztották be egymás között, hogy egy előkészítő megbeszélésre ki melyik liturgiai mozzanat ágendáját vagy más anyagát készíti elő ismertetésre.

Otto *Das Heilige* című munkáját Járosi le is szerette volna fordíttatni munkatársaival. 1933. június 19-én keltezett levelében arra kérte Kiss Bélát, hogy vegye fontolóra a mű lefordítását, esetleg Szász Vilmossal, az ezután nemsohára fiatalon elhunyt munkatársukkal együtt.<sup>6</sup>

Otto sajátos gondolkodása még a *Das Heilige* megjelenését követő húsz év elteltével, a liturgiai javaslatait követő több mint egy évtized után sem hagyta nyugodni Járosit. Egy Kiss Bélához intézett keltezés nélküli levele is azt

---

<sup>4</sup> Hogy Járosi Andor mennyire napirenden volt a legfrisebb teológiai irodalom tekintetében, és hogy milyen gyorsan szerzte be az új munkákat, ld. Benkő Timea: Járosi Andor és a liturgiareform. Hatások, olvasmányok, testvérközösségek. In: *Korunk* 28. (2017/9), (53–64) 58–60.

<sup>5</sup> Vö. Járosi Andor levele Kiss Bélához, 1930. július 21., 1–2. old. (4 oldalas kéziratos levél). Járosi Andor Kiss Bélához intézett leveleit 2004-ben fényképeztem le Járosi Andor lánya, Járosi Margit engedélyével az akkor tulajdonát képező Járosi-hagyatékából. Az örökösök utóbb a magyarországi Evangélikus Országos Levéltárnak adományozták a leveleket. Jelen írásban a másolatok alapján idézem a leveleket keltezésük adataival.

<sup>6</sup> „Szeretnék még valamit megbeszélni! Nem lehetne-e Ottót (*Das Heilige*) együttesen lefordítani? Gondolkozz felette! Esetleg Szász Vilivel lefordítanátok, én átnézném, írnék bevezetőt.” Vö. Járosi Andor levele Kiss Bélához, 1933. június 19. (1 oldalas kéziratos levél).

bizonyítja, hogy miután Járosi hazatért Marburgból, továbbra is nyomon követte Rudolf Otto munkásságát. Ebben a levélben Járosi Andor megemlíti Heinrich Frick Otto-kritikáját,<sup>7</sup> amelyet a *Zeitschrift für Theologie und Kirche* című teológiai folyóiratban közölt.<sup>8</sup>

## Rudolf Otto liturgiareformja és a „néma szolgálat”

Az erdélyi magyar evangélikusok által használt, jelenleg is érvényben lévő ágendában nem található külön úrvacsora nélküli istentiszteleti rend. Az úrvacsora liturgiájában a következő lelkésznek szóló utasítás olvasható a Sanctus után: „Csendes ima, Mi Atyánk, Ároni áldás. Úrvacsora esetén...”<sup>9</sup> Úrvacsora esetén a liturgia folytatódik az úrvacsorai istentisztelet további elemeivel: konszekráció, eleváció, epiklézis, anamnézis stb. Önmagában nincsen abban semmi különös, hogy egy istentiszteletet csendes ima, Mi Atyánk és áldás, valamint az ezt követő gyülekezeti ének zárja. A szokatlan az, hogy ezek előtt, kimondottan az úrvacsorai liturgiához tartozó Praefatio és Sanctus is helyet kap a prédikáció után. Hosszú ideig nem értettük, hogy miért választották Járosiék ezt a furcsa, felemás megoldást, amely azt jelenti, hogy az úrvacsora nélküli főistentisztelet tulajdonképpen az úrvacsorai liturgia Sanctustól megcsonkított változata. Az új ágendát előkészítő megbeszélések alkalmával el is hangzott, hogy össze kell állítani egy főistentiszteleti rendet, amelyből el kell hagyni ezeket az igeliturgiához hozzá nem tartozó részeket. E sajátos liturgiakialakításra eddig az volt az egyetlen és elfogadható magyarázat, hogy mivel az istentiszteleti reformhoz hozzátartozott az úrvacsorai lelkiség újbóli felfedezése is, az ágenda előkészítésekor Járosiék talán azért nem akartak feltétlenül külön úrvacsora nélküli istentiszteleti rendet is összeállítani, hogy ezzel is buzdítsák a híveket a gyakori úrvacsoravételre.

Erre a felületes vizsgálódás után felemásnak tűnő megoldásra ismét Marburgban találunk magyarázatot. Rudolf Otto egész teológiájában és istentisz-

---

<sup>7</sup> Frick, Heinrich: Rudolf Otto innerhalb der theologischen Situation. In: *Zeitschrift für Theologie und Kirche*. Neue Folge, 19. (46), No 1/2 (1938), 3–15.

<sup>8</sup> „Sokat olvasok. A Frick Ottója nagyon szép, most Tavaszy bácsi olvassa.” Vö. Járosi Andor levele Kiss Bélához, keltezés nélkül (1938 után), 2. oldal (2 oldalas kéziratot levél).

<sup>9</sup> Vö. az ágenda előszavával. Ld. *Ágenda. A Romániai Szocialista Köztársaságban lévő Zsinatpresbiteri Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyház lelkészei számára*. A RSZK-ban lévő Zsinatpresbiteri Áh. Hitv. Evangélikus Egyház, Kolozsvár–Napoca 1981, 19.

telet-elméletében is fontos szerepet játszott a Szent, az istentiszteleten jelenvaló „numinozum” imádata („numen” – latinul: Isten), amelyet az ember az elbűvölő és a félelmetes kettősségének imádatában él meg („mysterium fasciozum et tremendum”). Otto a racinális és irracionális kategóriájába sorolja az istentisztelet két nagy részét, az igei és az úrvacsorai részt. Eszerint az igei rész az istentisztelet racionális része, főként amiatt, hogy az igehirdetés az idők folyamán már kevésbé evangéliumhirdetés, hanem egyre inkább erőteljes tanító jelleget öltött. Az istentisztelet úrvacsorai részét Otto az istenimádat alkalmának tekinti („Anbetung”), és az istentisztelet irracionális mozzanataként értékeli, hiszen a szentség titok, misztérium, a Szent, azaz az „egészen Más” jelenlétében való részesezés alkalma, vagyis az istentiszteleti történésnek az a része, amely elsősorban nem az értelem hatáskörébe tartozik. Otto úgy gondolta, hogy a protestáns liturgiában háttérbe szorult ez az elem, az „egészen Más” megtapasztalása és imádata, pedig ennek nagyon fontos szerepe van, és valójában az istentiszteleti esemény csúcspontja kellene hogy legyen. Otto számára az istentisztelet úrvacsorai része, a hódolat a liturgia tulajdonképpeni vallásos megnyilvánulása.<sup>10</sup>

Miközben Otto a hódolat hiányának pótlására kereste a megoldást a liturgia alakításában, rendszeres teológusként az úgynevezett „újabb liturgiai reformmozgalom” marburgi csoportjának egyik vezéregyéniségévé vált, fémjelvezve a köré tömörült közösséget. Kialakított egy-egy sajátos rendet az úrvacsora nélküli főistentiszteletre s ugyanakkor az úrvacsorai liturgiára is. Átgondolta az egyházi év felosztását, és felépített egy olyan sajátos egyházi évet, amely szakított az addigi történeti-liturgiai megújulás vonalával, és ehhez az egyházi évhez egy új perikóparendet is kidolgozott.<sup>11</sup> A Szent iránti hódolat kifejezésére alkalmas liturgikai cselekményt keresve figyelt fel a kvéker L. Violet Hodking egyik írására, amely „a néma szolgálat” vagy „néma dicsőítés” („schweigender Dienst”; angolul: “silent worship”) címet viselte.<sup>12</sup>

<sup>10</sup> Wiefel-Jenner, Katharina: *Rudolf Ottos Liturgik*. Vandenhoeck-Ruprecht, Göttingen 1997, 181. Deeg, Alexander: *Das äußere Wort und seine liturgische Gestalt. Überlegungen zu einer evangelischen Fundamentalliturgik*. Vandenhoeck-Ruprecht, Göttingen 2011, 191–192.

<sup>11</sup> Az egyházi évnek általa felépített beosztása, valamint a perikóparend recepció nélkül maradt, ugyanis a berneucheni közösség hagyományokat is figyelembe vevő javaslatai kerültek át az általános gyakorlatba. Vö. Wiefel-Jenner, Katharina: *Rudolf Ottos Konzeption des Kirchenjahres. Eine Perikopenordnung für das Reich Gottes*. In: Lauster, Jörg– Schütz, Peter – Barth, Roderich – Danz, Christian (szerk.): *Rudolf Otto: Theologie – Religionsphilosophie – Religionsgeschichte*. De Gruyter, Berlin–Boston 2014, 263–274.

<sup>12</sup> Hodking, L. Violet: *Silent worship*. Georg Allen and Unwin, London 1919.

Otto később meg is jelentette német fordításban Hodking művét, és ahhoz maga írt előszót.<sup>13</sup> Azokban az években több tanulmányt is írt a „schweiger Dienst” lehetőségéről.<sup>14</sup> Ennek hatására egy hosszabb csendmozzanatot illesztett be a nem úrvacsorás liturgiájába, amelynek szakramentális jelleget tulajdonított. Meggyőződése szerint a néma hódolatban is meg lehet tapasztalni a Szent, az „egészen Más”, az Isten jelenlétét, és ez a megtapasztalás adja a „néma hódolat”, a néma szolgálat szentségjellegét.

Otto a csendnek három fokozatát különböztette meg: „numinózus-szakramentális csend”, „várakozó csend” és „egyesítő csend”. A „schweiger Dienst” az elsöre alapul, célja pedig „a numen praesens [a jelen való Szent Isten] mélységes megtapasztalása a szent hallgatásban”.<sup>15</sup> Ezért az úrvacsora liturgiához hasonlóan az úrvacsora nélküli istentisztelet liturgiájában is meghagyja a Prafatiót és a Sanctust, mint amelyek rávezetnek a szentségjellegű numinózus-szakraális csendre, a „néma szolgálatra”. Az Otto-féle liturgiában ezt a hallgatásban megvalósuló istendicséretet követi a Szentet megszólító Mi Atyánk és áldás.<sup>16</sup>

Otto kidolgozta a néma szolgálat minden mozzanatát. Azt javasolja, hogy a szakraális csendet a liturgikus vezesse fel a következő igével: *Az Úr az ő szent templomában van, csenedesedjen el előtte az egész föld.* (Hab 2,20) E szavak elhangzása után a gyülekezet letérdel, és „néma elmélkedésben” csenedesedik el, majd a „néma szolgálat” vagy „néma hódolat” után a gyülekezet háromszori harangütésre (vagy csengetésre) feláll, és a Szent előtti hódolat kifejezéseként közösen mondja el a Mi Atyánkat.

Otto teológiájában különös jelentősége van a Mi Atyánknak. Hiányolt egy szimbólumot a templomtérben, amely a Szent megtapasztalásában és imádatában fejezné ki a szent Isten jelenlétét, akihez a gyülekezet csendes hódolatban közeledik. Az oltárkereszt szerinte nem a legalkalmasabb erre, mert az kimondottan a magát a Fiúban, Jézus Krisztusban kijelentő Istenre vonatkozik. Éppen a liturgiáját közlő *Zur Erneuerung und Ausgestaltung des*

<sup>13</sup> Hodking, L. Violet: *Schweigender Dienst. Der Pfad des Staunens*. Geleitwort von Rudolf Otto. Mohr Siebeck, Tübingen 1921. Rudolf Otto előszava a V–VIII. oldalakon olvasható.

<sup>14</sup> Otto, Rudolf: „Schweigender Dienst”. In: *Die Christliche Welt*, 34. (1920), 561–565. Uő: Chrysostomos über das Unbegreifliche in Gott. In: *Zeitschrift für Theologie und Kirche* 1921, 239–246. Uő: „Schweigender Dienst” in der Christvesper. In: *Die Christliche Welt*, 35. 1921.

<sup>15</sup> Otto, Rudolf: „Schweigender Dienst”, 562. Deeg, Alexander: *i. m.* 192.

<sup>16</sup> Melzl, Thomas: Einheit und Vielfalt des Gottesdienstes. Eine evangelische Perspektive. In: *Jahrbuch für Liturgik und Hymnologie* 51. (2012), (19–48) 46.

*Gottesdienstes* című munkájában közöl egy általa megrajzolt templombelsővázlatot, amelyen egy szentély látható, abban pedig az oltár feletti középső üvegablakon átragyogó fény a „Vater Unser” („Mi Atyánk”) feliratot világítja meg. A templombelső nagyon emlékeztet a marburgi Szent Jost-kápolnára, amelyben Rudolf Otto istentiszteleteket tartott, és ahol a marburgi liturgiai reformcsoport kipróbálta és gyakorolta az általa kidolgozott liturgiákat.<sup>17</sup>

Barnhard Lang katolikus teológus a Mi Atyánk felvezetéseként háromszor megkonduló harangszót a „schweigender Dienst” szentségjellegéhez kapcsolja. Véleménye szerint ez a harangszó az eucharisztia liturgiájában a felmutatáskor megszólaló csengő hangját hivatott helyettesíteni. A hármasszám szintén a szent jellegre irányítja a gondolatokat, azonban erre vonatkozó indoklást nem találtam Rudolf Otto egyéb munkáiban. Ezért valószínűbbnek tűnik, hogy ebben az esetben a harangozás és a Mi Atyánk összekapcsolásával egyszerűen egy evangélikus liturgikus szokást, a Miatyánk-harangozást vezette be liturgiájába.<sup>18</sup>



A marburgi Szent Jost-kápolna, ahol Rudolf Otto és a marburgi liturgiai reformcsoport kipróbálta az általa kidolgozott liturgiába beiktatott „schweigender Dienst” elemet.

<sup>17</sup> Vö. Lang, Bernhard: *Heiliges Spiel. Eine Geschichte des christlichen Gottesdienstes*. C. H. Beck, München 1998, 116–118. Wiefel-Jenner, Katharina: *Rudolf Ottos Liturgik*, 34–35. és 195–200.

<sup>18</sup> Lang, Bernhard: *i. m.* 116–118. A Miatyánk-haragról és Miatyánk-harangozásról vö. Bieritz, Karl Heinrich: *Liturgik*. Walter de Gruyter, Berlin–New York 2004, 152–153.



A Rudolf Otto által felvázolt templombelső  
(A kép forrása: Lang, Bernhard: *Heiliges Spiel. Eine Geschichte des christlichen Gottesdienstes.*  
C. H. Beck, München 1998, 118.)

Katharina Wiefel-Jenner berlini teológusnő a Rudolf Otto liturgikájáról írt doktori értekezésében részletesen elemzi az általa javasolt és úrvacsorát helyettesítő „sakramentális csend” megtartásában érvényesülő Isten-imádatot, és úgy véli, hogy a szentségjellegű csend valójában a szentség, az úrvacsora spiritualizálását jelenti.<sup>19</sup>

Alexander Deeg szerint a spiritualizálás hangsúlyeltolódáshoz vezet a „cultus exteriortól” a reformátorok által is kiemelt „cultus interior” javára.<sup>20</sup>

Rudolf Otto istentiszteleti terve vitatott volt a maga korában. A kritikusai közül Karl Barth élesen bírálta az Otto-féle „néma szolgálat” szakrális jellegét,<sup>21</sup> és a *Schweigender Dienst* című (1920) tanulmányának saját példányába Barth számos helyen kék tintával írta be széljegyzetként a ma

észrevételeit, a cikk címe alá pedig ezt az ironikus alcímet jegyezte be: „oder: die Gottlosigkeit auf ihrem höchsten Gipfel” – „avagy: az istentelenség annak legmagasabb csúcsán”.<sup>22</sup> A *Der Römerbrief* című kommentárjának kegyelemről szóló fejezetében is határozottan elítéli az Otto-féle „néma hódolatot”, amikor ezt írja:

„A halál nem kegyelem mindaddig, [...] amíg a viszonylagos emberi lehetőségeket csak sokasítják további emberi lehetőségekkel, úgy mint az aszkézis, a »vissza a természethez«, a »néma hódolat«, a buddhista nirvana,

<sup>19</sup> Wiefel-Jenner, Katharina: *Rudolf Ottos Liturgik*, 34–35. és 195–200.

<sup>20</sup> Deeg, Alexander: *i. m.* 193.

<sup>21</sup> Barth kritikájának részletes ismertetéséhez ld. Wiefel-Jenner, Katharina: *Rudolf Ottos Liturgik*, 252–266.

<sup>22</sup> Vö. Van der Kooi, Cornelis – Tolstaja, Katja (szerk.): *Karl Barth Gesamtausgabe. Der Römerbrief. Zweite Fassung 1922.* Theologischer Verlag Zürich 2010, 269., 19. lábaj.



bolszevizmus, dadaizmus, és ezekhez hasonlók, mindaddig, amíg a támadás (»vele együtt *eltemetve*«) nem jut tovább ennek az embernek és az ő lehetőségeinek tagadásáig.”<sup>23</sup>

Természetesen többen is támogatták Otto liturgiajavaslatát. A támogatói közül kiemelkedik Heinrich Frick, Rudolf Otto utóda a marburgi tanszéken, aki értékes kritikai ismertetést is közölt elődje teológiájáról. Ez az az írás, amelyet Járosi jónak vélt, és Kiss Bélának is dicsért.<sup>24</sup>

## Rudolf Otto liturgiájának nyomai a Járosi–Kiss-féle istentiszteleti rendben

Karner Károly szerint talán éppen Járosi Andor volt az a magyar protestáns teológus, akire Rudolf Otto a legnagyobb hatást gyakorolta. Véleménye szerint a *Das Heilige* című könyve és az istentiszteleti rendtartása lehettek azok a teológiai írások, amelyek Járosit az erdélyi magyar evangélikus liturgia megújítására indították.<sup>25</sup> A Járosi–Kiss-féle liturgiában valóban felismerhetők Rudolf Otto teológiájának hatásai.

Amint már említettük, Rudolf Otto liturgiatervezetében a liturgus a Hab 2,20-szal vezeti fel a szakramentális csendet: *Az Úr az ő szent templomában van, csendesedjen el előtte az egész föld.* Ez az ige fontos elem az úrvacsorai jegyek vétele nélküli eucharisztia imádatának ortodox liturgiájában is. Az erdélyi magyar evangélikus úrvacsora nélküli főistentisztelet rendtartásában a csendet megelőzően nem találunk utalást a Habakuk könyvéből vett igére. Viszont ugyanez az imádatra való felszólítás ott van az istentisztelet elején, a confiteor-imádság második mintaszövegének felvezetőjében:

„Az Úr az ő szent templomában van, csendesedjék el előtte mind az egész föld. Járuljunk bizodalommal a kegyelem királyi székéhez [...]”<sup>26</sup>

---

<sup>23</sup> „Tod ist nicht Gnade, [...] solange die relativen Menschenmöglichkeiten etwa bloß vermehrt werden durch einige weitere (negative!) Menschenmöglichkeiten wie Askese, »zurück zur Natur«, »schweigende Anbetung«, mystischer Tod, buddhistischer Nirvana, Bolschewismus, Dadaismus und dergl., solange der Angriff also nicht (»begraben mit ihm«!) vorschreitet zur grundsätzlichen Negation dieses Menschen und seiner Möglichkeiten.“ Uo. 268–269.

<sup>24</sup> Vö. 8. láb.

<sup>25</sup> Karner Károly: Járosi Andor, a teológus. In: Veöreös Imre (szerk.): *Járosi Andor emlékezete.* A Lelkipásztor c. folyóirat különszáma. Budapest 1949, 463–464.

<sup>26</sup> *Ágenda*, 7.

Ha Járosi Andor hagyatékát, előadásait kutatjuk azokban Rudolf Otto liturgiai felfogásának, a „schweigender Dienst“ és a Mi Atyánk kapcsolatának további nyomaira bukkanunk. Az emlékére kiadott kötet egy részletet közöl a gyenesdiási lelkészevangélizáción tartott előadásából. Ebben Járosi a Mi Atyánk magyarázatát foglalja össze úgy, hogy abban minduntalan előjönnek Rudolf Otto szófordulatai, az általa használt szimbólumok és képek. A „Szenteltessék meg a te neved” kérés magyarázatában kifejti, hogy Isten szent nevéért történik az imádság; ez a név gyötör, de békességet is ad:

„[...] Isten nevéért történik tehát az imádság. Egy szóért [...] Isten szava, vagy amelyben benne van Isten neve: megváltó szó. Ezért kell kimondani, megszentelten kimondani az Atya nevét.

Nem a történelem, nem az ember csinálta és találta ki az Atya Isten nevét, hanem kijelentés útján jutottunk hozzá. És most értjük, hogy miért szent ez a név. Isten teremtette. Isten adja az ajkunkra, és áldozat árán adta ennek a világnak. Ezért nem lehet hiába kiejteni, ezért kell félni ezt a nevet [...]. Leesett a szó Izraelben, és tudjuk, ez mit jelentett akkor. Leesett Isten neve az ajkunkra: ez a szent név gyötör, éget, vádol, panaszol, szorongat minket. Ez az szent név jelentheti azt a végtelen szomorúságot: »Meggámbán, hogy teremtetem az embert [...]«, de jelenthet örömet és békességet is, amit nem tud ez a világ megadni. Isten szent neve így realizáltatik az Ő ingyen való kegyelméből miközöttünk és mibennünk. Isten neve kényszerít minket szentnek lenni.”<sup>27</sup>

A „Bocsásd meg a mi vétkeinket” kérést Járosi nem az elkövetett vétekre nézve, hanem a tremendum felől értelmezi: a bűnös ember nem állhat meg a Szent Isten előtt, csak Isten kegyelmes bűnbocsánata teszi ezt lehetővé:

„[...] A mi Atyánk nem ismer tréfát, és nem tűr megalkuvást, nem értékkel fogadást és ígéretést, hanem a maga valóságánál fogva, mint Szent – egyszerűen irtózatossá tart magától. A menny itt van, csak utána kellene nyúlnom, de nem tudok utána nyúlni az én bűnös mivoltom miatt. És ezért van szükségem bűnbocsánatra. Így értjük meg Luthert: *én egy pillanattal sem élhetek bűnbocsánat nélkül. Az, hogy én tudom, hogy nekem lényegességben, tehát gyermeki viszonyban kellene élnem Istennel, és ezzel szemben borzalmas idegenségben élek tőle távol; az, hogy az Ő szentségének*

---

<sup>27</sup> Járosi Andor: Gyenesi lelkészevangélizáción tartott előadásából. In: Veöreös Imre (szerk.): *Járosi Andor emlékezete*. A Lelkipásztor c. folyóirat különszáma. Budapest 1949, (465–466) 465.

követelését érzem, és tudom, hogy ez nem pusztán morális követelés; az, hogy tudok az Ő könyörületéről és mégis bűnös vagyok: ez a legborzasztóbb valami a világon.”<sup>28</sup>

Amint azt a marburgi kápolna kialakításánál is láttuk, Rudolf Otto számára lényeges volt, hogy a térben is jelen legyen egy olyan szimbólum, amely Isten imádatára indítson. A csendes imádatban, amelyet a közösen elmondott *Mi Atyánk* zár le, ő valami szentségszerű valóságot vélt felfedezni, amelyben a Szent, Isten jelenléte közvetlenül megtapasztalható.<sup>29</sup>

Nem valószínű, hogy a Járosi–Kiss-féle főistentisztelet rendjének az Otto-féle liturgiával rokonságot mutató formája Járositól származna, mivel az általa lelkészeknek bemutatott és a liturgia előkészítésekor használt ágen-dák és ágendajellegű írások között nem találjuk ott Rudolf Otto munkáját. Ezenkívül az eddig rendelkezésünkre álló megújított istentiszteleti rend változatai között sem találunk olyan példát, ahol már szerepelne a *Prefatio-Sancuts – Csend – Mi Atyánk – Ároni áldás* változat. A Kiss Béla halála után, tehát 1951-et követően összeállított ágendatervben még nem találkozunk ezzel. Másrészt azért sem valószínű, hogy Járositól származna ez a főisten-tiszteleti liturgia, mert a szakrális csend kérdésében Járosi nem osztotta Otto véleményét. Járosi Andor magántanári dolgozatában részletesen ismertette Rudolf Otto liturgiáit. Ebben az általa „kultikus hallgatásnak” fordított szakrális csend Otto-féle érvelését is taglalja.<sup>30</sup> A Rudolf Otto által képviselt misztikus liturgiai irányzat bírálatában előbb elismeri, hogy az irányzat istentisztelet-teológiája mögött új Isten-fogalom húzódik meg, amely reformjuk mélységes kegyességből és komoly tudományos munkásságból táplálkozik. Azonban kritikájában határozottan elhatárolódik a misztikus irányzat istentiszteletétől:

„Meggondolkoztató azonban Ottónak az egész terminológiája és egész istentiszteleti fölépítési módja is. A terminológia az általános vallástörténet neutralis jellegű terminológiája: Numen, Numinose, mysterium, das Heilige, azután a misztikának a különböző kifejezései. Az irány ismertetése

<sup>28</sup> Járosi Andor: *Gyenesi lelkészevangélizáción tartott előadásaiból*, 466.

<sup>29</sup> Vö. „Schweigender Dienst“ vor „Dem Heiligen“ in St. Jost. In: *Universitätskirche Marburg*. <http://universitaetskirche.de/2012/10/schweigender-dienst-vor-dem-heiligen-in-st-jost/> (2019. máj. 8.).

<sup>30</sup> Járosi Andor: A német evangélikus liturgiai reformmozgalmak. In: *Theologiai Szemle* VIII. (1932/2–6), (442–487) 454–462 (*Kisebbségi teológiai közlemények* rovat).

kapcsán felhozott liturgiai minta és az azokhoz fűződő magyarázat különös terminológiája szembeállít Luther evangéliumi fölfogásával és a Luther liturgiai reformgondolatainak lehető legnagyobb szabadságával is. A liturgiai egységtől eltekintve, amelyet nem biztosít az istentiszteletnek ez a fölépítése, a liturgia menete a theurgikus cselekmény jellegével hat. A liturgus kezébe, ha ugyan Isten ígéreteire való hivatkozással is mégis az Isten fölötti hatalom van adva.”<sup>31</sup>

A „néma szolgálatról” pedig megállapítja, hogy annak

„[...] különböző fokait megint nem lehet evangéliumnak, illetve lutherinek fölismerni. De különösen a *hallgató szolgálat* legmagasabb foka s annak elérése idegenszerű attól az Istentől, aki mint a Jézus Krisztus Atyja jelentette ki magát az Igében [...].”<sup>32</sup>

Pozitív oldalról Járosi megállapítja, hogy a Hab 2,20 arra figyelmeztet bennünket, hogy a hallgatás szolgálatának meglehet a liturgiai helye és szerepe, ha „a liturgiai egység és lehetőség megengedi”. Járosi fontosnak is tartaná, hogy az evangélikus istentiszteleten ismét megtaláljuk az imádat helyét és szerepét, mert „a protestáns istentiszteletekből szinte kipusztult az imádkozás lelkülete a prédikáció egyeduralmával szemben”, pedig ez lenne az Isten szentségének megfelelő magatartás. Arra a kérdésre még nem ad egyértelmű választ, hogy ennek az imamozzanatnak miként kellene megvalósulnia a liturgiában. Bírálataiban csupán sejteti, hogy egy átmeneti megoldást tartana erre alkalmasnak, ahol a „hallgatás szolgálata” jellegileg más lenne, mint az Ottóé, de nem maradna meg az egyszerű csendes imánál sem, amelyet a württembergi istentiszteleteken már régóta gyakoroltak (Stillgebet).<sup>33</sup> A Járosi–Kiss-féle főistentisztelet talán Járosi Andor ezen bírálataira támaszkodik, és egy olyan átmeneti megoldásra tett próbálkozás, amelyben ötvöződik az Otto-féle néma szolgálat prefációját és sanctusát követő csendes ima, és a württembergi Stillgebet gyakorlata.

Bár Járosi Andor kedvelte Rudolf Otto teológiáját, az újreformátori teológia felől érkező éles kritika elbizonytalaníthatta, vagy éppen meggyőzhette afelől, hogy Isten szentségét úgy vegye komolyan az istentiszteleten, hogy a megváltó Ige elsőbrendűsége érvényesüljön benne.

---

<sup>31</sup> Járosi Andor: *i. m.* 483.

<sup>32</sup> Uo.

<sup>33</sup> Uo. 483–484.

## Felhasznált irodalom

- Ágenda. *A Romániai Szocialista Köztársaságban lévő Zsinatpresbiteri Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyház lelkészei számára.* A RSZK-ban lévő Zsinatpresbiteri Áh. Hitv. Evangélikus Egyház, Kolozsvár–Napoca 1981.
- Benkő Timea: Járosi Andor és a liturgiareform. Hatások, olvasmányok, testvérközösségek. In: *Korunk* 28. (2017/9), 53–64.
- Bieritz, Karl Heinrich: *Liturgik.* Walter de Gruyter, Berlin–New York 2004, 152–153.
- Deeg, Alexander: *Das äußere Wort und seine liturgische Gestalt. Überlegungen zu einer evangelischen Fundamentalliturgik.* Vandenhoeck-Ruprecht, Göttingen 2011.
- Frick, Heinrich: Rudolf Otto innerhalb der theologischen Situation. In: *Zeitschrift für Theologie und Kirche.* Neue Folge, 19. (46), No 1/2 (1938), 3–15.
- Hodking, L. Violet: *Schweigender Dienst. Der Pfad des Staunens.* Geleitwort von Rudolf Otto. Mohr Siebeck, Tübingen 1921.
- Hodking, L. Violet: *Silent worship.* Georg Allen and Unwin, London 1919.
- Járosi Andor: A Nagy Készítő. In: *Niebergall. Erdélyi emlékfűzet.* Dolgozatok a református theologiai tudomány köréből 13. Glória kny., Kolozsvár 1934, 12–19.
- Járosi Andor: A német evangélikus liturgiai reformmozgalmak. In: *Theologiai Szemle* VIII. (1932/2–6), (442–487) 454–462 (*Kisebb teológiai közlemények* rovat).
- Járosi Andor: Gyenesi lelkészevangélizáción tartott előadásaiból. In: Veöreös Imre (szerk.): *Járosi Andor emlékezete.* A Lelkipásztor c. folyóirat különszáma. Budapest 1949, 465–466.
- Karner Károly: Járosi Andor, a teológus. In: Veöreös Imre (szerk.): *Járosi Andor emlékezete.* A Lelkipásztor c. folyóirat különszáma. Budapest 1949, 463–464.
- Lang, Bernhard: *Heiliges Spiel. Eine Geschichte des christlichen Gottesdienstes.* C. H. Beck, München 1998.
- Melzl, Thomas: Einheit und Vielfalt des Gottesdienstes. Eine evangelische Perspektive. In: *Jahrbuch für Liturgik und Hymnologie* 51. (2012), 19–48.
- Otto, Rudolf: Chrysostomos über das Unbegreifliche in Gott. In: *Zeitschrift für Theologie und Kirche* 1921, 239–246.
- Otto, Rudolf: *Das Heilige. Über das Irrationale in der Idee des Göttlichen und sein Verhältnis zum Rationalen.* Trewendt & Granier, Breslau 1917.
- Otto, Rudolf: „Schweigender Dienst“. In: *Die Christliche Welt*, 34. (1920), 561–565.
- Otto, Rudolf: „Schweigender Dienst“ in der Christvesper. In: *Die Christliche Welt*, 35. 1921.
- Otto, Rudolf: *Zur Erneuerung und Ausgestaltung des Gottesdienstes.* [Aus der Welt der Religion. Unter Mitwirkung von Rudolf Otto und Friedrich Niebergall hg. v. Gustav Mensching. Liturgische Reihe, Heft 2.] Alfred Töpelmann, Gießen 1925.

„Schweigender Dienst“ vor „Dem Heiligen“ in St. Jost. In: *Universitätskirche Marburg*. <http://universitaetskirche.de/2012/10/schweigender-dienst-vor-dem-heiligen-in-st-jost/> (2019. máj. 8.).

Van der Kooi, Cornelis – Tolstaja, Katja (szerk.): *Karl Barth Gesamtausgabe. Der Römerbrief. Zweite Fassung 1922*. Theologischer Verlag Zürich 2010.

Wiefel-Jenner, Katharina: Rudolf Ottos Konzeption des Kirchenjahres. Eine Perikopenordnung für das Reich Gottes. In: Lauster, Jörg – Schüz, Peter – Barth, Roderich – Danz, Christian (szerk.): *Rudolf Otto: Theologie – Religionsphilosophie – Religionsgeschichte*. De Gruyter, Berlin–Boston 2014, 263–274.

Wiefel-Jenner, Katharina: *Rudolf Ottos Liturgik*. Vandenhoeck-Ruprecht, Göttingen 1997.

### *Levéltári forrás*

Járosi Andor hagyatéka korábban leánya, Járosi Margit, majd a magyarországi Evangélikus Országos Levéltár tulajdonában:

Járosi Andor levele Kiss Bélához, 1930. július 21., 1–2. old. (4 oldalas kéziratos levél).

Járosi Andor levele Kiss Bélához, 1933. június 19. (1 oldalas kéziratos levél).

Járosi Andor levele Kiss Bélához, keltezés nélkül (1938 után), 2. oldal (2 oldalas kéziratos levél).